

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Ifj. Szinnyei József

(1857—1943)

1927 tavaszán az akadémiai könyvtárból fölváltva jártunk tisztviselők az akkor 69 éves FERENCZI ZOLTÁN halálossá vált ágyához, jelentést tenni az eseménytelen könyvtári élet eseményeiről. Egy vasárnap délelőtt SZINNYEI JÓZSEF 70 éves jubileumáról számoltam be. FERENCZI ZOLTÁN elégületen vette tudomásul a hírt: az derék ember, megérdemelte az ünneplést. Gondolta-e az élettől búcsúzó, hogy egy év múlva ez a nála idősebb fogja átvenni az árvánhagyott örökséget, az Akadémia könyvtárát?

Stílszerű ez az öröklés a patriarchák között éppen az akadémiai könyvtárban. Ez a könyvtár ma is több patriarchális vonást mutat. A belépőt az olvasóterem falain nem a mennyezetig emelkedő könyvállványok fogadják, ott embermagasság fölött arcképek, szobrok és más emléktárgyak töltik ki a teret. FERENCZI ZOLTÁN — mint vérbeli könyvtáros — észrevette és gyakran fölhánytorgatta a modern könyvtárban szokatlan jelenségeket, de mint bölcs reformerhez illik, lassan változtatott, kapkodás helyett mindig csak egy munkát véve elő. Az ő reformja — félmillió kötetes könyvtárban alig hinnők, hogy csak 17—18 éves reform — a bekötött szakkatalógusok széjjelszedése önálló cédulákká. A „könyvkölcsönző“ könyvet ő még meghagyta, egyedülivé a kartotékrendszer csak SZINNYEI JÓZSEF tette. FERENCZIT, a könyvtárban egy életet eltöltött gyakorlati szakembert, bántotta az akadémiai könyvtár repozitóriaiban az állványok magassága, de itt meggyőzte őt a nagy könyvtárterem templomszerű szépsége, — csak kiejtette, de tüstént el is ejtette e díszes terem vízszintes kettévágásának gondolatát. Véglegesnek fogadva el a helyzetet, helyszűke miatt ő kezdte meg az állványok magasítását toldalék-polcokkal, megőrizve a könyvtár interieurjének maholnap évszázados arculatát. Neki még sikerült új helyiségeket szereznie az 1918 után oly sokáig húzódottnyomorúság dacára, — SZINNYEI JÓZSEFnek egyre megoldhatatlanabb gondot okozott a térhiány a könyvek erős tempóban gyorsuló gyarapodása miatt. Új toldalékállványok építtetésével, a szakok tologatásával segített amennyire lehetett, s ha a személyzet létszámának csekélyvolta miatt gyakran nehézségbe ütközött az átrakodás, vigasztalta magát

azzal, hogy tulajdonképen kettős munka folyik egy csapásra, mert a költöztetéssel együttjár minden egyes megmozdított könyv leporolása, így a könyvtár tekintélyes része megkapja azt a tisztogatást, ami elméletileg 4—5 évenként járna az egésznek, gyakorlatilag azonban nálunk szinte elképzelhetetlen.

Folytatta SZINNYEI JÓZSEF a jó segédkönyvek beszerzését és a külföldi tudományos társaságokkal a csereviszony kiépítését. A M. Tud. Akadémia készséggel küldi saját kiadványait idegen akadémiáknak és más tudományos társulatoknak avégből, hogy cserébe megkapja ezek kiadványainak egy részét. Patriarchális vonás ez a csereviszony, egyidős az Akadémiával, de nem tudjuk megmondani, mi teszi hasznosabbá könyvtárunkat, vajjon az-e, hogy a mostani háború kezdetéig e csereviszony alapján ezernél több külföldi időszakos nyomtatvány járt ide, vagy az, hogy ezekből a kiadványsorozatokból megvannak a régiék is, némely esetben a XVIII. század derekáig, 200 év előtti időig visszamenőleg. Ebből és több hasonló szempontból a fiatalokkal bátran veheti föl a versenyt a patriárcha, gyöngéje a legújabb munkák beszerzése és köttetése.

SZINNYEI JÓZSEF örömmel fogadta a könyvtár dotációjának emelését, ami az általános gazdasági helyzet és az Akadémia pénzügyeinek javulásával — ha mérsékelt módon is — megindult. De a javadalom emelésének korlátokat szabtak másirányú szükségletek, köztük éppen a könyvtár régi, még a palotaépítés korából való fűtőberendezésének kicserélése. Ez tulajdonképen nem csere, mert az új teszi lehetővé a munkahelyeken kívül a raktárhelyiségek nagyobb részének temperálását, de — használaton kívül — a régi is megmaradt. A szoros értelemben vett dotáció az emelés dacára kevés volt a köttetés és új beszerzés céljaira. A köteles- és cserepéldányok túlnyomó része kötetlenül fut be, SZINNYEI JÓZSEFnek minden krajcárt meg kellett néznie hogy a legszükségesebb el ne maradjon; nagy gondolatairól, köztük az üvegfedelű olvasóterem építtetéséről le kellett mondania.

A beszerzés csekélyisége dacára elég munkája volt a tisztviselői karnak. A 40.000 kötetre becsülhető VIGYÁZÓ-örökség feldolgozása nemcsak tömegével adott munkát, hanem azzal is, hogy anyagában tekintélyes részt foglal el a *régi magyar és az incunabula*, melyeknek beosztásával könyvtárunk talán legnagyobb magyar gyűjtemény lett ebből a szempontból. Még hátra volt a KÉGL-hagyaték keleti kéziratának egy része, s a munkát szaporította a törzsanyagból kiválasztott *Régi Magyar Könyvtár* IV. sorozat fölállítása az 1711 előtti — Magyarországra vonatkozó — nem-magyar szerzőktől, nem Magyarországon megjelent művekből.

Mindezekben a tisztviselőkre bízta a munka dandárát, SZINNYEI JÓZSEFÉ volt a munkabeosztás szervezése és az anyagiak előteremtése. Tudós munkájától nem ez vonta el, hanem a könyvtár mindennapi életének kicsinyes ügyei. Most, 15 évi főkönyvtárnokság hétköznapijainak izgalmi után, pihenni tért SZINNYEI JÓZSEF a könyvkölcsönzőkkel folytatott tusák és a végeláthatatlan személyi ügyek türelem- és kitartás próbáitól. Amilyen részvétellel kísérte fölindulásait, töprengéseit a könyvtár tisztviselői és altiszti kara, olyan hálával, szeretettel és tisztelettel emlékezik az ő bölcseségére és jóságára. TÖRÖK PÁL.

Magyar vonatkozású irat az Ardit-gyűjteményben. EBERHARD GOTHEIN ismert művében, (*Die Culturentwicklung Süd-Italiens in Einzel-Darstellungen*, Breslau, 1886. 543. l.)¹ említ egy magyar szempontból is figyelmet érdemlő adatot. Az *Accademia Pontaniana* keletkezésével kapcsolatban rámutat, hogy az akadémia szervezésének gondolatát maga PONTANO vetette fel. Tervét I. ALFONSO magáévá tette s pártfogásával a gondolat hamarosan megvalósulhatott. Az új akadémia bizonyos mértékig udvari, hivatalos jellegűvé alakult, annál is inkább, mert a nápolyi egyetem abban az időben a humanizmus befogadásától még elzárkózott. A hivatalos jellegnek megfelelően a fiatalabb ALFONSO Mátyás magyar király és Beatrice eljegyzése alkalmával azzal a kéréssel fordult PONTANOHOZ, irasson az akadémiával prózában és versben megfelelő alkalmi üdvözléseket, amelyek az ünnepély fényét emelhetik s általában jó ómenként szolgálhatnak. Még hozzáfűzte, hogy e kivételes alkalommal áthágható lenne az az elvi állásfoglalása, hogy királyokról és fejedelmekről csak keveset és jót írnak. Nyilvánvalóan a kivétel ez esetben csak a mennyiséget érintette volna: a „jó” magától értetődött! Forrásként GOTHEIN az az Ardit-gyűjteményre hivatkozik. A szövegezésből világos, hogy az Ardit-gyűjteményben csak a PONTANOHOZ írt levél található; arról tehát, hogy a megrendelt beszédek és költemények is ott őriztetnének, nem lehet szó. De már magában a felkérő levélben foglalt megbízás is fontos adalék lenne a MÁTYÁS-kori magyar-olasz humanista kapcsolatok történetéhez, ha a levél tényleg hitelesnek bizonyulna. Azonban éppen ezen a ponton komoly aggályok merülhetnek fel. A kérdés megoldása, a hitelesség tisztázása szoros kapcsolatban áll az egész Ardit-gyűjtemény hitelességének problémájával, ami azonban — mint látni fogjuk — erősen vitatottnak tekintendő.

A gyűjteményt a XIX. sz. elején a Lecce-ből származó jeles olasz archaeologus, MICHELE ARDITI (1746—1838.) vette meg GIAN VINCENZO

¹ A munka később olasz nyelven is megjelent: *Il rinascimento nell'Italia Meridionale*, Firenze, 1915. A szóbanforgó hely az olasz kiadás 252. l. található.

MEOLA (1744—1814.) nápolyi tudós gyűjtőtől. A vevő gazdag, az eladó viszont szegénysorsú volt: olyan mozzanat ez, amit a hitelesség kérdésének megvitatásánál később figyelembe vettek. A XIX. század végén és a XX. század elején a gyűjtemény CARLO LUIGI ARDITI, MICHELE leszármazottjának birtokában volt, aki azt egy kis olasz városkában, Presicceben féltékenyen őrizte. Az újabb fejleményekről egyelőre nincs tudomásom. Az irodalomban összeszedhető adatokból az derül ki, hogy a múlt század végén és e század első évtizedeiben a tudósok, köztük olaszok is, általában nehezen fértek hozzá a gyűjteményhez s csak kivételes esetekben sikerült a féltékenyen őrzött kincsekből valamit kiadniok. Így pl. F. TORRACA és L. VIOLA 1881-ben Rómában kiadott két levelet: *Intorno a l'orazione del Pontano a Carlo VIII.: due epistole.*² Természetesen mindkét kiadó védelmébe veszi a gyűjtemény hitelességét. Ugyancsak e gyűjteményből publikálta G. AMALFI G. ALTILIONAK kiadatlan terzináit: *G. ALTILIO e una sua poesia inedita*, Napoli letteraria, 1885. A két olasz mellett még két német kutató is beletekinthetett a titokzatosan kezelt iratokba. Az egyik, mint láttuk, GOTHEIN volt, aki az ott talált adatokat idézett művében felhasználta³ s azok hitelességét elismerte, a másik pedig MOMMSEN, aki VIOLA közvetítésével férkőzhetett hozzá CARLO LUIGI ARDITI kincseihez s zsákmányát a *Corpus Inscr. Lat. X. P. I. p. LVIII.* értékesítette, amivel máris elismerte a pompeii gladiátori játékok tesseráira vonatkozó adatok hitelességét.

A megbízhatóság kérdése tehát azok részéről, akik a gyűjteményt közvetlenül használhatták, elég jól állna. Annál hevesebben és határozottabban foglalt állást a gyűjtemény hamisított volta mellett több alkalommal is a nápolyi humanizmus történetének egyik legjelesebb kutatója, ERASMO PÈRCOPO, aki viszont — mint maga is bevallja — nem tudott engedélyt kapni az eredeti iratok megtekintésére, legfeljebb azokat a másolatokat használhatta, amelyek talán MEOLA tollából az egyes dokumentumokról nápolyi könyvtárakba (Nazionale és Oratoriana) kerültek. PÈRCOPO kitartott mellette, hogy az egész gyűjtemény vakmerően összetákolt hamisítványokból áll. E szerint a PONTANÓHOZ írt ALFONSO-levél is hamisított lenne! E kérdésről, előzetes nyilatkozataira is hivatkozva, különleges élességgel nyilatko-

² Újból kiadva: *Studi di storia lett. napoletana*, Livorno, 1884.

³ GOTHEIN e gyűjteményből adta ki pl. Pietro Golino levelét Sannazaróhoz, amelyben őt szüretre hívta Pontanónak antignonói villájába. (L. az 1886-i németnyelvű kiadás 380. l.)

zott az egyik, 1907-ben kiadott munkájában.⁴ A legfontosabb részletet eredetiben idézem: „Ho affermato altrove che tutte le composizioni dei pontaniani, contenute nella raccolta dell' Arditì, son certamente goffe contraffazioni dell' erudito napoletano Gian Vincenzo Meola; e mi duole di non poter definire questa benedetta questione delle carte arditiane, alle quali han prestato e prestano fede tuttora, tanti valentuomini. Per quel po di pratica che ho dell' umanismo napoletano voglio sperare che gli studiosi si contenteranno per ora della mia affermazione.“ Mivel PÈRCOPO valóban elsőrangú kutatója éppen PONTANO és köre munkásságának, elutasító véleménye a legnagyobb mértékben megfontolást érdemel. Az esetleges legújabb fejlemények ismeretének hiányában egyelőre csak fel akartam hívni a magyar kutatók figyelmét a GOTHEINTŐL említett adatra s ezzel kapcsolatban a hitelesség kérdésére. Fontos lenne, ha ALFONSO levelének szövegét sikerülne egyszer megszerezniünk s különösen fontos lenne annak tisztázása, hogy a levelet tényleg az ifjú ALFONSO írta-e még a XV. században, vagy pedig — amint PÈRCOPO határozottan állítja — a leleményes ΜΕΟΙΑ hamisította-e kétségtelen elmeéllel és jobb ügyhöz méltó tárgyi és nyelvi tudással, anyagi érdekből, a XVIII. és XIX. század fordulóján.

HUSZTI JÓZSEF.

Sajtótörténeti fogalmaink tisztázása. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve 1942. évi hatalmas kötetében, BENDA KÁLMÁN ötíves, rendkívül nagy szorgalommal megírt tanulmányt közölt, melynek címe „A törökök német újságírodalma. A XV—XVII. századi német hírlapok magyar vonatkozásainak forráskritikájához.“

Az előkelő helyen megjelent, alapos és kimerítő tanulmány „forráskritikai“ értékelését arra illetékesek bizonyára sorrakerítik; e hasábkon örömmel ragadjuk meg az alkalmat arra, hogy az általa felvetett sajtótörténeti fogalmak tisztázását elősegítsük.

BENDA KÁLMÁN, mint dolgozatának címe is mutatja, abból a korból meríti tárgyát, amikor a mai értelemben vett hírlap = újság = időszaki, időhöz kötött sajtó, nem alakult még ki. Anyagának gyűjtése közben azt kellett tapasztalnia, hogy a különféle hírközlő nyomtatványok elnevezésében nincs következetesség, nincsenek pontosan követett s véglegesnek tekinthető szabályok: nagy az összevisszaság.

A fogalmak „tisztázatlanságát“ felhasználja arra, hogy „mint történész“ a „könyvészek“ eljárását szellemeskedő, szigorú bírálatban részesítse, s megjegyzéseivel a „könyvészeti“ és „történelmi“ szem-

⁴ Lettere di Giovanni Pontano a principi ed amici. Atti della Accademia Pontaniana. Volume XXXVII. Serie II. vol. XII. 1907. Az idézet a 16. l.-ről való.

pontok ellentétességét domborítja ki, nem mindig a legszerencsésebb és legtárgyilagosabb fogalmazásban.

BENDA főkéfogásai a könyvészek ellen az *újság* szó használata körül csoportosulnak. Az „újság” szót nem a mai általános szóhasználat szerint alkalmazza, hanem azt nevezi újságnak, amit „irodalmunk eddig hol *újságlap*, hol meg *újságlevél* néven” emlegetett, „szolgai módon lefordítva a német szakkifejezést”. (269. l.) „A *hírlap* szót, amelyet irodalmunk eddig inkább csak az időszaki sajtótermékek megjelölésére használt, gyűjtőfogalomként alkalmaztuk, s újságot, hetilapot és napilapot egyaránt alája soroztunk” (269. l.) — mondja.

Ennek a nomenklatúrának persze nagyon nehéz a következetes alkalmazása, mert ellenkezik a köznyelvi használattal. Szerzőnk maga is el-elvétli. Így kerülnek bele aztán mondanivalójába az effajta furcsaságok: „mindazokat a *röpiratokat*, amelyekben *újsághírek* vannak, a *hírlap*irodalomba sorozzuk”.¹ (195. l.) Vagy pedig: „A hetilapok címlapja már büszkén hirdette, hogy tudósításait az egész világról hozzák. Hírközlő módszerük, szerkesztési elvük és *újságuk külső képe* azonban változatlanul a régi maradt még sokáig.” (195. l.) Saját nomenklatúrája szerint *hírlapuk külső képe* volna a helyes kifejezés, mert hisz nála a gyűjtőfogalom a *hírlap*, nem az *újság!*

De nem akarjuk BENDA KÁLMÁNT a fölényeskedésben, leckéztetésben és szellemeskedésben követni, e helyett rá szeretnénk mutatni bizonyos magyar tudományos törekvésekre, amelyek, úgy látjuk dolgozata olvasása közben, elkerülték figyelmét.

Az első világháború óta ugyanis nemcsak Európaszerte emelkedett különleges jelentőségre,² hanem Magyarországon is úgyszólván szemünk láttára polgárjogot szerzett a tudományok republikájában a *sajtótörténet*, a *sajtótudomány*.

Nincs a magyar szellemi életben egyetlen tudományág, amelyben olyan rohamos feltörés volna tapasztalható, mint a sajtó tudományos kutatásai terén. Egyik próbálkozás követi a másikat. Megindul *A Sajtó folyóirat*, kimondottan sajtótárgyú értekezések jelennek meg egymásután, a szegedi egyetemen sajtótudományi előadásokat tart TÁPAY SZABÓ LÁSZLÓ c. rk. tanár, mint megbízott előadó, a pécsi egyetem bölcsészeti kara 1932-ben, a budapesti egyetemé 1940-ben „sajtótörténet” tárgykörből magántanári képesítést fogad el, 1936 végén Budapesten megalakul a *Magyar Sajtótudományi Társaság*, az Országos Magyar Sajtókamara *sajtófőiskolát* tart fenn, az Országos Széchényi-könyvtár megindítja *Magyarországi időszaki sajtójának könyvészetét*,

¹ A kiemelések tőlem valók.

² V. ö. BARÁTH TIBOR ismertetését DEZSÉNYI BÉLA: A magyar hírlap-irodalom első százada c. munkájáról. Századok, 1942. 240. l.

a *Magyar Könyvszemle* új, harmadik folyamában tág teret nyit a sajtótörténeti tárgyú dolgozatoknak, — hogy csak néhány tervszerűtlenül kiragadott, felöltő példára felhívjuk a figyelmet.

Ha BENDA KÁLMÁN a sajtótudomány törekvéseit csak némileg érdeklődésére méltatta volna, bizonyára több megértéssel nézné a — bibliográfusokat is.

De hogy a fogalmak tisztázásához valóban hozzájáruljunk, megpróbáljuk a következő kérdéseket sorra venni:

1. Az *időszaki sajtó* fogalmának és a nem-időszaki nyomtatványoknak különbsége sokkal mélyebben gyökerezik, semhogy kizárólag „könyvészeti“ szempontokhoz igazodnék. Legmélyrehatóbban THIENEMANN TIVADAR fejtette ki az idő-sajtó és könyv fejlődésében megfigyelhető különbségeket.³ A könyv „lezárt szövegű időtlen szellemi individualitás“, ezzel szemben a folyóírás „... mindig befejezetlenül halad tovább az idő végtelen folyamán, megszakadhat, de elvben sohasem fejeződik be“.⁴ Már régebben mi is rámutattunk, hogy az időszaki sajtó formális sajtósága az újból és újból visszatérő cím, belső tulajdonsága pedig a soha-véget-nem-érés hallgatag beígérése.⁵

A periodicitást, publicitást és aktualitást tekinti az egyetemes sajtótudomány egyöntetűen az idő-sajtó jellemző tulajdonságainak. Ez nem jelenti azt, hogy a történeti fejlődés vizsgálata nélkül, ennek a hármas szűrőnek alkalmazása után fennmaradó anyaggal hajlandó csak foglalkozni. E sorok írója a modern sajtó kialakulásáról tartott egyetemi előadásában (1933—34-ben Pécsen, 1941-ben pedig Budapesten) éppen a sajtó kezdeti formáit, gyökereit tárgyalta, amelyeknek egyike a BENDA-féle „újság“,⁶ de amely mellett még régebbi formákat is nyomkövethetünk. A *vándor lantosok énekei* ugyanis egészen a szóbeliség koráig vezetik vissza az újság gyökerét — s itt az aktualitás jelentkezik elsőnek —, mellettük a *levél* formával kezdődik a megjelenés rendszeressége, az időszakos jelleg (periodicitás) pedig csak a féléves *vásári hírlapok* megindításával alakul ki. Ezekből a kezdeti formáktól vezet az út a hetilapokon keresztül a napisajtóhoz.

A sajtóbibliográfusnak azonban nehezebb helyzete van. A legmodernebb, vagy legtörténelmibb szempontok felismerése sem teszi lehetővé, hogy ne alkalmazzon anyaga feldolgozásánál valamiféle

³ Irodalomtörténeti alapfogalmak. 2. kiadás. Pécs, 1931. 181—186. l.

⁴ U. o. 182. l.

⁵ MÁTÉ KÁROLY: Sajtó és tudomány. Minerva-Könyvtár, 24. sz. és Minerva, 1929. 235. l.

⁶ Publikálásra ezek az előadások nem kerültek, mert a sajtótudományban általánosan elfogadott ismereteket rendszereztek, s nem voltak eredeti kutatások eredményei.

sorompót. DEZSÉNYI BÉLÁnak *A magyar hírlapirodalom első százada* c. munkája *Magyarország időszaki sajtójának könyvészete* c. vállalkozás egyik füzete. Hogyan ölelhetné fel meghatározott anyagán kívül a relációkat, újságleveleket, vagy egyéb hírközlő nyomtatványokat?! Hogy éppen a BENDA által ismételt említett DEZSÉNYI BÉLA milyen alapos körültekintéssel foglalkozik a sajtó könyvészeti problémáival, arranézve elég rámutatni *Sajtó és könyvészet* c. dolgozatára a *Magyar Könyvszemle* 1942. évi folyamában (126—152. ll.). Azok a sorok pedig, melyek cikke végén állanak (151—152. ll.), beszédes bizonyítékai a „könyvész“ egészen „történelmi“ felfogásának.

2. Összefoglaló elnevezésnek, gyűjtőfogalomnak igen alkalmas a *sajtó* szó. A „sajtó“ a mai magyar nyelvben a periodikus, időszaki megjelenéshez kötött nyomtatványok minden fajtát felöleli.⁷ Nem kell félni a *presse* szó „lefordításá“-tól, hiszen akkor az összes nyugati nagy nemzetek hasonlóképpen keresgélhetnének új fogalomelnevezés után. A *hírlap* és az *újság* a mai szóhasználat szerint egyértelmű a *napilap* fogalmával. Nincs ok itt a jelentésszűkítés erőltetésére, csak nem kell az eddigi *újságlevél*, *újságlap* elnevezést kiátkozni. Nem éri meg az a kis előny, amit a fogalomszűkítéssel szerzünk, a fogalmak tisztázatlanságának további fokozását.

Bennünket az „újságlevél“ szó használatában egyébként nem az vezet, hogy szolgál német fordítás-e, hanem hogy nemesi családfája van: már 1821-ben „Az újságlevelek“ és tudományos folyó iratok eredetéről“ értekezik BITNITZ LAJOS a *Tudományos Gyűjtemény*-ben (XII. köt. 54—71. ll.). De ha már az idegen eredet kérdése felvetődött, nem árt talán megjegyezni, hogy a „sajtó“ régi magyar szó, a XIV. század végén már jelentkezik, a Besztercei szójegyzékben előfordul⁸ — persze nem XX. századi jelentésében —, az „újság“ is XV. századi előfordulású s mai jelentésében is 1793-ra megy vissza. A „hírlap“ közülök a legifjabb, mivel nyelvújítási szó.⁹

3. Végül még csak egy megjegyzést. BENDA furcsálja, hogy az utókor megtagadja „a magukat két évszázadon át következetesen újságnak, *Zeitung*nak és *Journal*nak nevező“ hírközlő nyomtatványoktól az *újság* nevet (270. l.). Ezzel kapcsolatban érdemes felhívni a figyelmet a „*Zeitung*“ szó jelentésváltozására. A szó nevezetesen nem azt jelentette a XVIII. század előtt, amit ma. Későbbközpelnémet *zítunge* alakját legkorábban 1321-ből mutatja ki a német etimológia;¹⁰ jelen-

⁷ V. ö. MÁTÉ, id. h. 234. l.

⁸ BÁRCZI: Magyar Szófejtő Szótár.

⁹ U. o.

¹⁰ KLUGE: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.

tése akkor még „Nachricht”, „Kunde” = *hir, híradás*, a „Neue Zeitung” tehát *új hír*. „Újság” = hírlap értelemben csak a BENDA által is idézett KASPAR STIELER korában lett általános. A „Nachricht” szóval pedig csupán a XVII. századtól kezdve találkozunk.

*

Talán ezekkel az idevetett megjegyzésekkel tisztultak némileg a sajtótörténeti fogalmak. Talán az is kitűnik belőlük, hogy sajtó megértése és megvilágítása újszerű tudományos feladat, hogy a sajtótudomány egyre szélesebb kört vonz magához és vonzása alól sem a „történések”, sem a „könyvészek” nem vonhatják ki magukat, mint ahogy helyet juttat a sajtótudomány a vele kapcsolatos társadalompolitikai, jogi, statisztikai, technikai, stb. kérdések vizsgálóinak egyaránt.

MÁTÉ KÁROLY.

Szakáts József, Falka Sámuel betűmetsző tanítványa.

A régi székely családból származó BIKFALVI FALKA SÁMUEL, mint „anyabetűvéső és betűöntési ügyelő” 1798-ban került az Egyetemi Nyomdához, Bécsből, ahol az erdélyi reformátusok támogatásával látogatta a rajziskolát, betűmetszéssel és metszetek készítésével foglalkozott, s utóbb a PULIO-testvérek nyomdájában állt alkalmazásban. Bécsi tartózkodási idején egy sajátos stereotipizálási eljárással tette ismertté nevét. A kényes és szigorú ízlésű KAZINCZY írta róla, hogy „Magyarország ép oly büszke lehet ő reá, mint Franciaország DIDOTRA Németország PRILLWITZRE.”¹

Az Egyetemi Nyomdával kötött szerződése értelmében kötelessége volt a betűmetsző tanulók kiképzése is. Az alábbiakban egyik érdekes tanítványa pályakezdésének és későbbi munkásságának néhány mozzanatát ismertetjük eddig publikálatlan levélbeli adatok alapján.

Sz. Erzsébethi idősb SZAKÁTS MIHÁLY székelyudvarhelyi asztalosmester 1806. július 3-án levelet írt FALKA SÁMUELNEK, melyben emlékezteti, hogy

„hajdan Doktor Herter Úr szállása szomszédságában gyakorta volt szerentséje a Tkts Úr társaságába lenni . . . , s mikor elment a Tkts Úr mi tőlünk, akkor itt hagyta volt kedves emlékezetét Szívünkbe, hogy midőn halljuk valaholott a Világ Theátrumán érdemes Nevének híret: éledjen tiszta Szívünkbe a valóságos Örömmek érzése.” Efféle instanciázás után így mu-

¹ IVÁNYI—GÁRDONYI—CZAKÓ, A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története 1577—1927. 113 l. — SZENTKÚTY PÁL, Régi hazai nyomdák mintakönyvei 49—50. l. — KELÉNYI B. OTTÓ, A stereotipia első magyar mestere, M. Bibliofil Szemle, 1925. GULYÁS PÁL, Kazinczy és a magyar könyvművészet, Magyar Bibliofil Szemle, 1937. — GÁRDONYI ALBERT, A betűmetszés mesterségének magyar úttörője. MKSzele, 1939. 69. l.

tatja be fiát: „A harmadik fiam, József, a ki már 22 esztdket hagyott hátra, mellyeket mind eddig a Collegyomba használt, hogy Togatus Deák annak 6-k esztdjeje. — Czélja volt az Insineriára: de az Idő változván és annak környül állásai: már Szegénysége nem engedi hogy fel mehessen valamelyik Univerzitásba. — Papi Statusra vala hivatala: de arra nem lévén kedvem, és más sok érdemes emberek is ellenkezővén benne, el nem eresztém: látván benne a Rajzolás, Festés, Metzés és t. af. Mesterségekben lévő különös tehetséget — Sok érdemes emberek sajnálkodva láttatnak Fijamra tekinteni, és gyakorta szemre hányásokkal illetnek hogy a Fijamba lévő azon tüzet — miért engedjük használatlan magába meg fojtodni etc. Ez már az a környül állás, mely azzal biztat engemet, hogy a Tkts Úrnak eszközlése és útmutatása által, Fijamból Berű Metző válhatik.“

FALKA SÁMUEL válasza augusztus 6-án érkezett a nagykendi postára. SZAKÁTS JÓZSEF, az ifjú betűmetsző-jelölt tüstén nekiült a levél-írásnak.

„Tekintetes Úr, nagy érdemű Patrónus Uram! A mult Szeredán, Aug. 6-kán midőn N. Kenden a Póstán jött Leveleket expediálnám, valék szerentsés a Tkts Úrnak Atyámhoz utasított Levelére találnom, a melyet bátor valék fel is bontani, mind azért mivel az Atyámtól szabadságot nyertem, midőn egyet értéséből várahoztam itt rá, miolta az Atyám Levelit a Tkts Úrhoz expediálni ide jöttem [Hogy itt expediálok a Leveleket, az annál fogva vagyon, hogy én itt a Postális Háznál a Posta-Mester Titt. Téglási Ádám Úr Bátyám Úramnak az Anyám testvérinek Író Deákja és egyszersmind Gyermekének Tanítója valék, aki most Sz. Udvarhelyen vagyon: de meg hagyta, hogy ha a Tkts Úrhoz Levelet írok, ki ne hadjam a Tkts Úrhoz alázasat tiszteletit meg írnom] mind azért, mivel úgy tudtam, hogy rész szerént engemet is illet. — Fel bontám tehát a Tkts Úr betses Levelét és ki olvasám Sorából irántam való nagy Szívességét és gondosságát etc. Melyért nem szünöm háládatos lenni. Instállom alázasatosan a Tkts Urat méltóztasson továbbra is Patrónusom maradni, hogy élhessek bölts tanátsával, hogy intézhessem lépéseimet azon Út felé, melyet a Tkts Úr bölts ki nézése szerént mutathat azon Czélra, melyet a köz haszonra, és a magam tökéletesítésére kívánok elérni, arra a Czélra t. i. a melyre biztat és ösztönöz Születésemmel kapott Természeti hajlandóságom.

El várjuk Kegyes ígérete szerént másodszeri tudósíttását is, addig pedig íme a Tkts Úrnak parancsolattyára lejjebb vagy két sor nyomtatást és Exemplárt mutat írásom, Ősi Czímeremet ábrázoló Petsét (melynek formáját 3-k esztdjeje hogy metszettem) és ezen N. Kendi Posta Statio egyik Petsét formájával nyomott Petsét (melyet tsak esztdjeje hogy metszettem) melyet ha tudtam volna hogy így is fogok használni, figyelmetesebben metszettem volna. Festés vagy Rajzolásal nem producálok a jövő Posta Napig; mivel minden festő és Rajzoló eszközeim és Materiáléim Udvarhelyen hagytam, hanem a következő Posta Napig valahogy tsak szerkeztetek — hogy akkorra tulajdon Képemet festhessem vagy Rajzolhassam le, — addig is magamat és ügyemet méj tisztelettel a Tkts Úr nagy Szívességibe ajánlván

vagyok a Tekéntetes Úr, Kegyes Patrónusom le kötelezett alázatos tisztelő szolgája

Nagy Kend Aug. 8-kán 1806.

Sz. ERSZÉBETHI SZAKÁTS JÓZSEF.“

Négy nap mulva írta a másik levelet FALKÁnak és ebben elküldte sajátmaga festette miniatűr arcképét is.

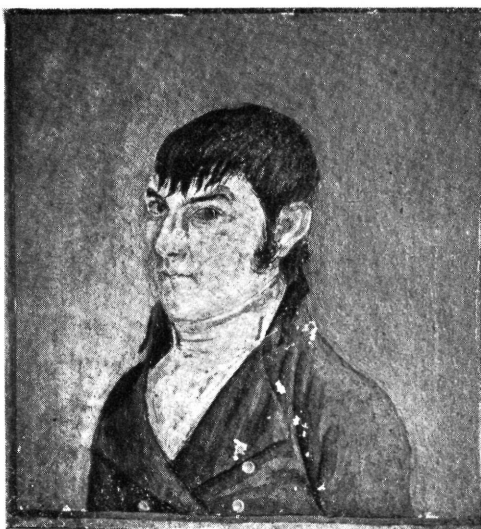
Tekéntetes Úr Nagy érdemű Patrónusom!

A mult Pénteken e Holnap 8-kán Expediálám egy levelemet Postára a Tkts Úrhoz utasítva a Tkts Úrnak bölts tanátlása és commendálása szerint, melybe meg írtam vala, hogy leve szerentsém a Tkts Úrnak Atyámhoz utasított Levelére, melyre mind akkorig várokotam a N. Kendi Postális Háznál (az hol Expeditor voltam, és most is szint oly formán vagyok az Atyámnak a Tkts Úrhoz utasított Levelének ide hozása után) a miért levék bátor fel is bontani etc. Írtam továbbá azon Levelemben a Tkts Úr javaslására egy néhány sor Betűket: Nyomatás formán nagyobb és kisebb féléket, Exemplár formán is hasonlóképpen, és valami Metzészébeli Productumaimat is ragasztván belé, melyeket most csak azért emlegetek; hogy hátha azon Levelem Hajó-törést szenvedett valaholott a Posta Utakon Ki maradván pedig a Rajzolás vagy Festés-béli Productumom belőlle; az abba tett ígéretem szerint itten küldöm ezen Csorba Levelemhez ragasztva vagyis kapcsolva az én tulajdon képetem, melyet bizony Matska Szőrből általam (Tsak a hogy lehetett) készült Pemzel által, és ugyan durva Festékekkel nem festettem, hanem Mázoltam a mint a vonások is mutattyák hazamba lévén minden Rajzoló és Festő műszereim, mely noha durva és nints benne vividitas mégis mindeneknek akik tsak látták ítéletek szerint a leg első meg pillantással is az én tulajdon formámat mutattya, pedig ugyan soknak mutattam, hogy ítéleteket ki tanulhassam — de ez akkor lehet talán bizonyosabb és helybe hagyhatóbb, midőn nem Tsak Képe, hanem tulajdon maga is szerentsés lehet magát meg mutatni a Tkts Úrnak — a ki várja meg ígért és biztató tudósítását a Tkts Úrnak, a ki még alázatossággal tiszteli érdemes Úri Házát, a ki magát újjabban is ajánlani bátor a Tekéntetes Úr Nagy érdemű Patronusom esméretlen alázatos szegény szolgája Szakáts József m. t. k. 1806. 12-d Aug.

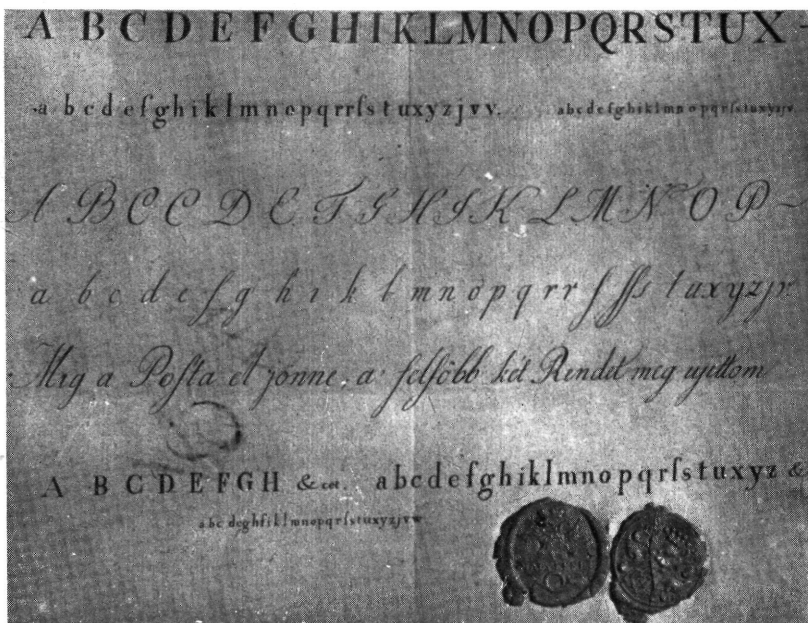
P. S. Ha hibáztam a festés, vagy Rajzolás béli törvény ellen; menthetem azzal magamat, hogy még soha Rajz Oskolat és engemet Rajzra v. festésre tanítót nem esmértem. — Nb. Ezen fél-szeg Levelemről méltóztasson a Tkts úr megengedni — — “

SZAKÁTS JÓZSEF csakugyan felkerült FALKA mellé Budára. Hogy s mint működött és miféle betűket metszett, minderről kevés hozzáférhető adat áll rendelkezésünkre. Tudjuk róla, hogy 1807-ben 10 frt havi fizetést kapott. A nyomda 1824-ben megjelent mintakönyvében,²

² Proben aus der Schriftgiesserey der königlichen ungarischen Universitäts-Buchdruckerey. Ofen 1824.

Szakáts József önarcképe.

Betűrajzok és pecsétek a Falkához intézett levélből.

VI. Kleine Tertia Antiqua.

Nocet enim applicari antecedentibus: et dum unusquisque mavult credere, quam iudicare, numquam de vita iudicatur, semper creditur: versatque nos et praecipitat traditus per manus error, alienisque perimus exemplis. Sanabimur, si modo separemur a coetu:

Kleine Tertia Cursiv. / nocet

Nocet enim applicari antecedentibus: et dum unusquisque mavult credere, quam iudicare, nunquam de vita iudicatur, semper creditur: versatque nos et praecipitat traditus per manus error, alienisque perimus exemplis. Sanabimur, si modo separemur a coetu:

melynek az Egyetemi Nyomda házi-könyvtárában lévő példányában egykorú kéz a mintaszedések mellé feljegyezte a betűmetszők nevét, többhelyütt szerepel a mi SZAKÁTS JÓZSEFÜNK. E szerint a következő betűket metszette:

Kleine Tertia Antiqua, Kleine Tertia Cursiv (rectius Mittel), ezek már a nyomda 1814-i mintakönyvében is szerepelnek.³ *Német betűk:* Petit Fraktur, Petit Schwabacher, Coloneille Fraktur, Garmond Fraktur, Grobe Cicero, Mittel Fraktur. „Falka és másik kiváló tanítványa Gotzig Károly betűi mellett Szakátséi jóval gyengébbek, egyenetlenek és szépség tekintetében meg sem közelítik a Mesteréit“ — írja SZENTKUTY PÁL szigorú kritikával. Kezdőtől mindenesetre ez is szép teljesítmény volt, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy FALKA SÁMUEL a tanulók kiképzésében nem felelt meg a nyomdavezetőség várakozásainak, s 1811. márciusában a betűmetszők tőle mind megszöktek. Hová került ezután s hol működött SZAKÁTS JÓZSEF — ezidő szerint nem tudjuk.

KULCSÁR ADORJÁN.

Magyar Könyvkiállítás a párizsi Bibliothèque Nationale-ban. A kiállítást 1942. június 1-én zenei előadással kapcsolatban nyitotta meg BERNARD FAY főigazgató, LEO CROZET-nak, a Könyvtár nemzetközi osztálya vezetőjének és EMILE BOUTRON-nak, az Institut de France főkönyvtárnokának jelenlétében.

A könyvkiállítás két hónapon keresztül, tizenkét nagy tárlóban, a Bibliothèque Nationale márvány előcsarnokában, mintegy négyszáz magyar könyvet, illusztrációt és kottát mutatott be a francia közönségnek. A látogatók száma, a Könyvtár igazgatóságának hivatalos értesítése szerint elérte a tízezret.

Az adományról, mely magában foglalta a Magyar Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, valamint a Magyar Tudományos Akadémia adományát, a Bibliothèque Nationale hivatalos kommuniké adott ki, mely a francia napisajtóban úgy a megszállott, mint a szabad területen minden napilapban megjelent. E kommuniké kiemeli az adomány különleges értékét és jelentőségét, megemlíti, hogy az adományozott könyvek egyrésze francianyelvű, hogy a magyarnyelvű kiadványokhoz a Könyvtár francianyelvű tartalomjegyzéket csatol s a képfeliratokat is ellátja francia fordítással. „A kutató, akinek tudomására jutott — mondja a hivatalos közlemény —, hogy valamilyen műnek bizonyos vonatkozása közvetlenül érinti kutatásainak tárgyát, könnyen lefordíthatja a reávonatkozó részeket, ha a párizsi Magyar Tanulmányi Központhoz fordul, vagy a Société d'Étu-

³ Schriftproben der königlichen ungarischen Universitäts Buchdruckerei zu Ofen 1814.

des Hongroises-hez, mely a Sorbonne és a Collège de France számos professzorát is tagjai közé számlálja.“

Hogy e közlemény és a Bibliothèque Nationale magyar könyvkiállításának különleges nagy nyilvánossága magyar szempontból milyen nagy jelentőségű, annak bizonyására utalnak azok a körülmények, hogy a kiállítás következményeként mintegy húsz francia művész, iparművész, divattervező kereste fel a Magyar Intézet könyvtárát, hogy ott a kiállítási anyagon túl is kutatásokat végezzen az érdeklődési területével kapcsolatos problémákban.

Ugyancsak ennek a kiállításnak eredménye, hogy a párizsi Egyetem Földrajzi Intézete ezévi kutatási programját (a Fekete-tengertől az Északi-tengerig terjedő területek politikai, gazdasági szempontú földrajzi feldolgozása) kénytelen volt a magyar anyag tekintetbevételével feldolgozni.

A francia Könyvtárban rendezett magyar kiállításnak a Bibliothèque Nationale-ban kiváltott belső visszhangját érzékelteti az az ismertető cikk, melyet a Könyvtár egyik osztályigazgatója, JEAN BABE-LON a *Beaux-Arts* című művészeti folyóirat 1942. június 20-i számában közölt, valamint az a levelezés, melyet a Bibliothèque Nationale vezetősége a párizsi Magyar Intézet igazgatójához intézett, illetve bizalmas köriratként a Könyvtár tisztviselőivel közölt.

Nagy visszhangja volt a kiállításnak a franciaországi magyarság körében is. Levélben, telefonon és személyesen ötvennél több honfitársunk kereste meg az Intézet vezetőségét, hogy felvilágosítást kérjen a könyvek anyagáról és a kikölcsönzés módjáról. Kiemelkedik az érdeklődők sorából CHARLES FRIDRICH, Nancyban élő magyar származású „décorateur“, aki levelében elmondja, hogy dédapja Csongrádról vándorolt ki Franciaországba s ő már minden kapcsolatot elveszített a régi hazával, de most elhatározta, hogy megszerzi azokat a műveket, melyek francia nyelven tájékoztathatják ősei földjéről.

MOLNOS LIPÓT

A kerettel ékesített könyvek és folyóiratok történetéhez.¹

A könyvek, folyóiratok szépsége, bibliofil értéke — a művészi kötet-táblák mellett — elsősorban a levelek tükrétől, a sorfedéstől, az ívrétek következetes összeállításától, a nyomdászati díszítőelemek helyes

¹ AUGENFELD M. MIKSA: A mesterszedés. Gyoma, 1903. — FRECSKAY JÁNOS: Mesterségek szótára. Budapest, 1912. 223. l. — KOZMA LAJOS: Typográfiai díszítmények. Gyoma, 1920—29. — ERNST HERBERT LEHMANN: Gestaltung der Zeitschrift. Leipzig, 1938. 111—112. l. — *Lex. des Gesamten Buchwesens*. Bd. III. 80—81. l. — NAGY ZOLTÁN: A modern magyar könyvillusztráció. Budapest, 1937. — J. v. PFLUGK-HARTUNG: Kunstgewerbe der

alkalmazásától függ. (A tökéletes nyomdaterméknek elengedhetetlen feltétele a sajtóhibamentes szöveggözlés is, bár ez inkább tartalmi, mint formai követelmény.)

A nyomdászati díszítőelemek közül a kerettel foglalkozunk, mely tulajdonképen ma már divatját multa.

Ennek az ornamentumnak az alkalmazása a XV. század 70-es éveiben indul meg. A kor művészi érzékű nyomdászai, a liturgikus kéziratok példájára, a műhelyükben készült könyvek leveleit igyekeznek különböző motívumokból álló keretekkel ékesíteni.

Németországban először GÜNTHER ZAINER (Augsburg) alkalmazta a díszes kezdőbetűből kiinduló és a levelet először csak részben körül-folyó, fínomrajzú virágfüzérzegélyt (*Almanach auf das Jahr 1472*, GW. 1292; *Winterteil des Heiligenlebens*, 1472, Hain 9968). JOHANNES ZAINER (Ulm) műhelyében már fejlődést mutat a keret: itt a fló-rából és faunából kölcsönzött motívumok már szép címerekkel fonódnak egybe (STEINHÖVEL: *Pestregiment*, 1473, Hain 15058). A német keretdíszítés ettől kezdve egyre gazdagabb és fínomabb lesz; HEINRICH KNOBLOCHTZER, JOHANN PRÜSS, JOHANN SCHROTT stb., stb. nagyobb gonddal és különösebb célzattal elkészített nyomdatermékeik elengedhetetlen feltételének tartják a minél pompásabb tervvel készülő kereteket.

Olaszországban a könyvdíszítést először a címerfestő műhelyek végzik; ellátják a különösebb kiadásokat szép, gazdagon illuminált kezdőbetűkkel és ők készítik a fínom szalag- és arabeszkéből álló keretszegélyeket is. A nyomdászoktól megkapják a díszítésre szánt, tükörbe nyomott, nyers, vázlatos — inkább csak helymegjelölést szolgáló — rajzos leveleket, melyeket azután arannyal és a színek minden árnyalatával gazdagon kifestenek. Róma, de különösen Velence illuminátorai tesznek e téren nagy hírnévre szert; gondoljunk csak WENDELIN VON SPEIER, JENSON stb. nyomtatványaira. A festett keretdíszeket, német mintára, elsőknek a velencei ERHARD RATDOLT és társai cserélik fel: fehér alapon fametszetes nyomással fekete nyomású kereteket alkalmaznak. Újításuk azután mind általánosabbá válik (v. ö. REGIOMONTANUS: *Calendarium* 1476, 1478, Hain 13776). Míg Német-

Renaissance. Bd. I.: Rahmen deutscher Buchtitel im 16. Jahrhundert. Stuttgart, 1909. — PUSZTAI FERENC: Nyomdászati enciklopédia. Budapest, 1902. 96—106, 189—190, 251—263. l. — RUZICKA GYULA: A könyvornamentikáról. Magyar Nyomdászok Évkönyve, 1900. — SOMOS ÁRPÁD: Betűszedés. Csorna, 1916. 38—44, 58—60. l. — E. WEIL: Der Ulmer Holzschnitt. Leipzig, 1923. — WÓZNER IGNÁC—DURMITS IMRE—PAVLOVSKY J. ALAJOS: A betűszedés elméleti és gyakorlati kézikönyve. Budapest, 1905. 97—102, 118—125, 169—184. l.

országban a keret még inkább sarokdízsz, Olaszországban egyre zártabb és uralkodóbb formát ölt és fontossága lassan egyenrangúvá válik a szöveggel. Velencében JOHANNES és GREGORIUS DE GREGORIIS, PEREGRINUS PASQUALE, GEORGIUS ARRIVABENE, BERNARDINUS RIZUS, MATTEO CAPCASSA és sokan mások töreksenek minél művészibb megoldásokra a keretdíszítés terén; de Ferrara, Florenc és Nápoly műhelyei sem maradnak mögöttük.

Franciaországban elég későn jutnak el a nyomtatóműhelyek ehhez a díszítőelemhez. A párizsiak közül JEAN DUPRÉ (kinék tagadhatatlanul igen nagy hatása volt a könyvillusztráció fejlődésére) alkalmazta először a *Missale Virdunense*, 1481 (Cop. 4264) lapjainak díszítésére a gyönyörű rajzú levelekből és madarakból álló keretdíszet. Utána PIERRE LE ROUGE, GUY MARCHAND neveit említhetjük. Különösen a *Livres d'heures*-öket látták el igen gazdag keretdíszítésekkel. Ezekről eltekintve, Franciaország tulajdonképpen erősen mögötte marad akár Német-, akár Olaszország keretes nyomtatványainak.

A németalföldi nyomdászatban is csak gyér jelenség.

Ki kell emelnünk a spanyol nyomtatványok keretdíszzeit: ezeket új és szokatlan motívumok teszik érdekessé és jellegzetessé, melyeket mór-arab elemek alkotnak. Szép példájuk TIRANT LO BLANCH (Valencia, 1490. N. SPINDELER), melynek fekete alapon, egész keskenyen fonott ágas-bogas keretébe sajtószerűen tekergő állatfigurák szövődnek. Hozzá hasonló formákat mutatnak a lissaboni és leiriai spanyol nyomtatványok keretdíszzei.

A XV. századdal indult s szinte öncélúvá vált keretdíszítés egészen a XIX. század végéig erősen uralta a nyomdatechnikát; egyre általánosabb és elterjedtebb lett és ezzel párhuzamosan egyre többet veszített művészi erejéből és értékéből. Lassan az egyszerűbb könyvek tükrét sem tudta a nyomdász keret nélkül elképzelni, sőt a folyóiratok is keretet kaptak; ha egyéb nem, geometriai vonal egy-, vagy többszöröse képezte a keretet.

A keretet a mesterszedők igyekeztek a szöveggel összhangba hozni; vigyáztak arra is, hogy az ékítő anyag el ne nyomja a szöveget, vagy az egyéb tipográfiai díszítőelemeket (díszes kezdőbetű, fejléc, záróléc, stb.). A sikerült keret — természetesen — csak a szöveg kiemelésére, élénkítésére szolgált és nem lett öncélú. A keretes nyomtatványok elkészítésének eljárása az elkövetkező századokban egyre mechanikusabb lett: az adott papírméret után megállapították a helyes és arányos margót, melyet egyszerű vonallal jelzett a mesterszedő. Ezután nagy gonddal készítették elő a kiválasztott motívumok helyének vázlatát. A motívumok felosztása után meghatározták nagyságu-

gat, kiterjedésüket és csak ezután kezdték el a rajzolást, részletekbe menve.

Mint hogy valamennyi nyomdatermék benne él a korában, a barokk, rokoko, klasszikus, romantikus, biedermeier, stb. keretes nyomtatványok is hűen tükrözik korukat. A keret ékítőelemei mindig kifejezik annak a kornak építészeti, festészeti, vagy szobrászati stílusát, melyből származnak, akár geometriai formák, a természet tárgyai, vagy a kettő kombinációi. Vannak természetesen egyik korból a másikba átmenő elemek; így pl. a renaissance-stílusnak szalagos, ágas-bogas, virágfüzérés, gyümölcsfürtös keretelemeit még a multszázad is nagy szeretettel alkalmazta s alig van hazánkban is nyomda, melyekben ezeket meg ne találánánk.

A 80-as években igen divatos volt az építészet körébe tartozó ékítményanyagból stilizált keret: görög oszlopcsarnokot, gotikus szörnyépítményeket, stb. teremtettek a mesterszedők. Ezek a keretek nagyrészt plasztikus hatásúak voltak és ritkán állottak összhangban a beléjük nyomtatott szöveggel. Ez magyarázza gyors elavulásukat is.

A klasszikus ékítmények uralmára az 1890-es évek elején a szabad irány következett. Ebben a korban a keretek könnyűek, légiesek, finomak. Különösen az első és utolsó könyvoldalak, a bevezetések és befejezések kapnak keretet a szövegben foglaltak élénkítésére, hangsúlyozására. Ezekhez a keretekhez rendszerint hozzátartozott a stilizált, vagy természetes virágokból és levelekből fonódó iniciálé és a záródísz is.

A keretszedés tulajdonképpen a mi századunkban tűnt el a könyvek és folyóiratok leveleiről. Egyes esetekben, bibliofil elgondolással készült könyvek címlapjain még találkozhatunk keretekkel, az egyetlen finom, fekete vonalból álló szegéllyel; a keret azonban ma kizárólag az aprónyomtatványok (cégkártyák, meghívók, körlevelek, műsorok, belépőjegyek, eljegyzési kártyák, prospektusok, díszoklevelek, érték-papírok, váltók, sorsjegyek, stb., stb.) ékítménye. Indokolt, hiszen csak addig volt értéke és értelme, míg a könyvművészet szolgálatában állott.

SZEMZŐ PIROSKA.

Végső változat a változat-kérdésről. SZEMZŐ PIROSKA a *MKSzle* 1942. évi második számában ismertette a *Pesti Hírlap* 1841. évi első számainak második kiadását. KOSSUTH lapjának hamar támadt népszerűsége készítette a kiadót arra, hogy a gyorsan szétkapkodott számokat újra nyomassa. Lapjában a készülő új kiadást előre bejelentette és az újranyomott számokon is jelezte, hogy „második kiadásúak” s nem az eredetiek.

SZEMZŐ ezzel a közléssel hírlapirodalmunkat értékes adattal gazdagította. De tovább is ment. Kimutatta — a tényeknek megfelelően és helyesen — hogy az új kiadás számai az első kiadástól több eltérést mutatnak. Az eltérések feltehető forrásait is feltárta. Azonban sajnálatosan azt a következtetést vonta le ezekből a tényekből, hogy — a második kiadás az elsőnek „változott“ lenyomata lévén — ú. n. „*hírlapváltozatnak*“ tekintendő. Ezzel érdekes fejtegetéseit egy a lapváltozatokkal foglalkozó régebben megjelent saját szerény közlésünkkel hozta vonatkozásba, diadalmasan jelentvén, hogy íme, az általunk legrégebbinek tartott változatnál még régebbi változatot fedezett fel.

A MKSZle egy következő számában, nem saját adatközlésünk védelmére, hanem pusztán a fogalmak kívánatos tisztázása szempontjából, SZEMZŐ cikkével kapcsolatban kifejtettük, hogy a „*változat*“ és a „*második kiadás*“ nem azonos fogalom. KOSSUTH *Pesti Hírlapjának* újra nyomott számai *második kiadásnak* tekintendők és *nem változatnak*.

SZEMZŐ folyóiratunk legutóbbi számában újabb, most már elméleti erudícióra támaszkodó adatokkal mutatja meg, hogy pusztán az alapfogalmak tisztázására törekvő cikkünket — teljesen félreértette. Szerinte a *Pesti Hírlap* második kiadásban megjelent számai egyben változatok is, miután — a számok tartalma és beosztása valóban megváltozott.

A félreértés annyira világos, hogy a három eddigi cikk elolvasása után további vitára tulajdonképpen szükség nem is volna. Magától értetődik és minden könyvész vagy könyvtáros előtt világos, hogy a második kiadás nem szükségképpen változatlan lenyomata az elsőnek, sőt legtöbbször nem az. SZEMZŐT a modern, népszerű regények kiadásainak sorozata téveszti meg, amelyek között valóban nincs különbség; csak a kiadó üzleti érdeke kívánja, hogy a számos megelőző kiadásra hivatkozzék. A valóságos új kiadás azonban majdnem mindig változtatott, tehát a szó szószerinti értelmében véve változat. Ez annyira magától értetődő, hogy nem szükséges tudós idézetekkel alátámasztanunk.

Az, amit a hírlapoknál *változatoknak* nevezünk, más, az új kiadásnál szűkebb fogalom. Csak annyit jelent, hogy a hírlap szövege, annak egy kis része, változtatást szenvedett, de a változott példányokat a többi példánnyal együtt nyomták, azokkal egyszerre is jelentek meg és legtöbbször nem köztudomású, hogy az együtt megjelent kiadás összes számai nem egyeznek meg mindenben egymással.

A második kiadás tehát lehet egyszersmind változat is, sőt többnyire az, de fordítva, a változat nem ugyanaz, mint a második kiadás. SZEMZŐ ugyanehhez a megállapításhoz jutott volna el — ameny-

nyiben minden áron tudományos tekintélyre akart támaszkodni —, ha az általa idézett lexikonban a „*Variant*“ és „*Varietät*“ címszókön kívül az „*Auflage*“ és „*Ausgabe*“ címszókat is megnézi. A magunk részéről a további vitát már csak a papirosiányra való tekintettel is elhárítjuk magunktól.

DEZSÉNYI BÉLA

Változat (varians) egy nyomtatott könyv, hírlap stb. változást szenvedett tükre, lapja, lapjai, a „*mutált*“ lap, lapok szövege. Ezeknél a nyomtatás *egyfolytában*, s a „*mutálás*“, szövváltoztatás, sajtóhiba-igazítás vagy egész oldal kicserélése a nyomtatásnak a változtatás céljából való félbeszakításával, de a változatlanul maradó szövegnek a présben (a lapos, vagy rotációs gépben) hagyásával történt. Az újrasedés és új kiadás tehát semmiesetre sem lehet változat. *Szerk.*